

**Azərbaycan Respublikası
Medianın İnkisafı Agentliyi**

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

Cəfəroğluna görə, M.F.Axundzadə isə ilk dəfə azəri ləhcəsində və xalq danışığı dilində pyeslər yazmış, dilin mövqeyini möhkəmləndirmişdir.9 Ən əsası, Axundzadə ilk dəfə Rusiya türkləri arasında yeni və ortaq bir əlifbanın qəbul edilməsinin zəruriliyini, həm də bu əlifba islahatı məsələsinin Osmanlı imperatorluğu ilə eyni vaxtda həyata keçirilməsinin vacibliyini ilkin anlayardan biri, bələk də birincisidir. O yazır: "milliyyətçilik və türkcülük cərəyanlarının hələ baş qaldırmadığı, Rusiya əsarətindəki türklərin arasında hər hansı fikir və iş birliyinin qurulmadığı zamanlarda, nəhayət Osmanlı imperatorluğunun adının çəkilməsinin az qala yasaq olunduğu bir dövrdə Mirzə Fətəlinin milli oyanışa rəhbərlik etməsi və müsəlman millətlərin təəssübünü çəkən ideyalarla orta atılması türk və islam dünyasında hər şəxsiyyətə nəisib olmayan bir təşəbbüs kimi təqdirdə layiq görülməli və dəyərləndirilməlidir".10 Cəfəroğlu yazır ki, Azərbaycan mühitində ilk azəri qrammatikası adlandırılan əsər S.M.Qənizadənin "Türk dilinin Qafqaz-Azərbaycan ləhcəsini öyrənənlər üçün"dür. O, "Tatar-rus lüğəti"nin də müəllifdir. Cəfəroğluna görə bu kitablar elmi baxımdan zəifdirlər. N.Nərimanovun "Tatar dilini öyrənən ruslar üçün" əsəri isə S.M.Qənizadənin kitabından da aşağı səviyyədədir. Onun fikrincə, bu kitab N.Nərimanovun milli mühitə xidmət arzusundan daha çox ruslara azəri türkcəsini öyrətmək niyyəti ilə yazılmışdır: "Müəllif əsəri üçün rus məktəblərinin qrammatika dərsliklərini əsas götürdüyündən, türk dili qaydalarına tam yabançı münasibət bəsləmişdir".11

XIX əsrin sonlarından başlayaraq azəri ləhcəsi Qərb tədqiqatçıları tərəfindən elmi-tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Əvvəlcə Radlov 1893-cü ildə Peterburqda nəşr etdirliyi 4 cildlikdə türk ləhcələri arasında azəri ləh-

Avropada transkripsiya olunmuş ilk azəri ləhcəsi örnəklərindən sayıla bilər.13

Əhməd Cəfəroğluna görə, Vamberi ümumilikdə azəri ləhcəsi ilə səthi tanış olmasının nəticəsidir ki, o bu ləhcəni əski türkcədən ayırmışdır. Ancaq Radlov və Vamberidən fərqli olaraq alman türkoloqu Foy Qafqaz və İran Azərbaycanının ləhcəsini dərinədən tədqiq edərək göstərmişdir ki, azəri türkcəsi göytürklərin ləhcəsi ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Daha sonra prof. H.Ritter, prof. Bang, prof. J.Denin və b. da azəri-türk ləhcəsinə tədqiqatlarında yer ayırmışlar.

lərini dəyişib onları xristianlaşdırmağa müvəffəq olmuşlar. Həmin missonerlər türk dillərini öyrənərək, türklərə onların öz dili ilə türklükdən və anna dilindən uzaqlaşmaq fikrini təlqin etmişdilər. Türk qardaşlarımızdan başqa dünyanın heç bir yerində heç bir millət və qövüm öz doğma dili ilə aldadılaraq milli ruhundan və əqidəsindən uzaqlaşdırılmamışdır. Sərhədləri az qala Ağrı dağının ətəklərinə qədər uzanan, dünənə qədər torpaqlarında hürr və azad yaşayan Azərbaycanca rus istilasının təsiri altında, kim bilir, nə qədər

çevirmələri heç də səmimi xarakter daşmamışdır. Belə ki, ruslar bir əsrə yaxın əsərəlt altında saxladığı millətin ləhcəsində nəinki bəsit bir qrammatika kitabı, heç adı bir lüğət də hazırlamamışlar. O yazır: "Bu hər şeydən əvvəl dili bir, qanı və tarixi bir iki qardaş türkü, yəni Azərbaycan və Türkiyəbir-birindən ayırmaq siyasətinin nəticəsidir. Yoxsa, hətta ədəbi dilə malik olmayan hər hansı bir türk qöbmünün ləhcəsindən aid ortaya yüzlərlə əsər qoyan rus şərqşünaslarının daha inkişaf etmiş ədəbiyyata və dilə malik azərilərin üzərindən belə səssiz-səmirsiz keçmələri başqa cür izah edilə bilməz".3

Əhməd Cəfəroğlunun dünyagörüşündə azərbaycançılıq, istiqlalçılıq və maarifçilik

cəsinə də diqqət yetirmişdir. Cəfəroğluna görə, Radlov daha çox İran Azərbaycanı türkcəsini tədqiq etmişdir: "Ustəlik də coğrafi baxımdan Azərbaycan anlayışının həmin

9 Yenə orada, s.287
10 Yenə orada, s.324
11 Yenə orada, s.290
12 Yenə orada, s.291
13 Yenə orada, s.291

sırası türk və hətta türk ziyalısı ana dilində düzgün yazmağı-oxumağı bacarır?!".1

Fikrimizcə, Ə.Cəfəroğlunun o zaman yazdıqlarının bu gün nə dərəcədə aktual olması barədə geniş yazmağa ehtiyac yoxdur. Çox təəssüflər olsun ki, ruslaşdırma siyaəsti nəticəsində bugünkü Azərbaycan insanların, xüsusilə onun ziyalısının xeyli bir qismi məhz rusca yazmağı-oxumağı bacırır. Bu isə əlbəttə, milli ruh baxımından çox zərərliyədir. Məhz çarizm və sovet dövründə bu günü nəzərə alan anti-azərbaycan və anti-türk ideoloqları ruslaşdırma siyasətinin əsasını qoymuşdular. Cəfəroğlu yazır: "Rusların oxudulmasını qadağan etdikləri türkcəmizin yerinə səxavətlə açdıqları rus məktəblərində oxuyan hər bir türk, təbii ki, onların dilini daha asan və yaxşı öyrənir, fikirlərini bu dildə izah edir, zövqlərini rus ədəbiyyatının mütəailəsi ilə oxşayırlar. Belə şəraitdə hətta Türkiyə sərhədləri yaxınlığında, lakin əsərəlt altında yaşayan Azəri qardaşlarımızda inkişaf etmiş milli dil birliyi olmadığı halda həmin birlik və vəhdəti Türkiyədən çox uzaqlarda yerləşən qırğız, türkmən, tatar ellərində

dən belə səssiz-səmirsiz keçmələri başqa cür izah edilə bilməz".3

Ruslaşdırma siyasətinin tərkib hissələrindən biri də kiril-rus əlifbasına veçilməsidir. Xristian litvalıların belə rus-kiril əlifbasından imtina etdiyi bir zamanda "türk qövmlərində yabançı rus əlifbasına, ruslaşdırma siyasətinə qarşı qəzəb və nifrət, kim bilir. Necə böyük və dərin olmalıdır! Az qala hər bir türk kəndinə ruslaşdırma siyasətinin incəliklərinə yiyələnmiş, məhəlli türk ləhcəsini yaxşı mənimsəmiş təəssübkeş rus keşinin təyini olunması türk dilinin aradan qaldırılmasına təsir göstərmiş, türkcəyə çoxsaylı rus dili ünsürlərinin yerləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır". Bir sözlə, rus şovinistləri ruslaşdırma siyasətinə uyğun olaraq müxtəlif türk ləhcələrində (azəri, çuvaş, tatar, yakut və b.) rus-kiril əlifbası ilə yüzlərlə dini ("İncil", "Tövrat" və b.) və siyasi əsərlər nəşr etdirmişlər. Onun fikrincə, rus şovinizminin apardığı bu siyasət nəticəsiz qalmamışdır: "Nəticədə türklüyə qarşı həyasızcasına həyata keçirilən ruslaşdırma siyasəti türk elləri arasında qüvvətli əks-hərəkət yaranmasına gətirib çıxarmışdır".4 Belə ki, türk ziyalıları (İ.Qasprinski və b.) da kiril əlifbası ilə "İslam dini" (1906) və b. kitablar yaymış, eyni zamanda rus İmnskinin rus-türk ibtidai məktəbləriən qarşı Qasprinski üsulu-ccədid məktəblərini qoymuşdur. Bununla da, türklüyün və türk dilinin parçalanmasının qarşısını almaq üçün aparılan zəruri mübarizə rus münəvverlərinin türklərdən üz döndərmələri nəticələnmişdi".5

Ruslaşdırma siyasətinin tərkib hissələrindən biri də kiril-rus əlifbasına veçilməsidir. Xristian litvalıların belə rus-kiril əlifbasından imtina etdiyi bir zamanda "türk qövmlərində yabançı rus əlifbasına, ruslaşdırma siyasətinə qarşı qəzəb və nifrət, kim bilir. Necə böyük və dərin olmalıdır! Az qala hər bir türk kəndinə ruslaşdırma siyasətinin incəliklərinə yiyələnmiş, məhəlli türk ləhcəsini yaxşı mənimsəmiş təəssübkeş rus keşinin təyini olunması türk dilinin aradan qaldırılmasına təsir göstərmiş, türkcəyə çoxsaylı rus dili ünsürlərinin yerləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır"

dövrə yalnız İranın bu əyalətinə aid edildiyini nəzərə alsaq, o zaman şübhələrimiz üçün heç bir yer qalmaz.12 Onun fikrincə, Radlovun lüğətindəki dil nümunələri istisna olunmaqla Vamberinin bir əsərinə azəri ləhcəsi ilə bağlı əlavə etdiyi mətn, bəzi nöqsanlarına baxmayaraq

Əhməd Cəfəroğlu "Dil guşəsi" məqaləsində yazırdı ki, rus missionerləri yerli xalqların dilini öyrənməklə yanaşı, "o biri tərəfdən isə bizim yetərinə diqqət göstərə bilməməyimizdən faydalanaraq Türk qardaşlarımızı ruslaşdırmış, hətta bəzilərinin din-

aramaq, sadəcə, imkansızdır".2

Cəfəroğlu haqlı olaraq yazır ki, çarizm və sovetlər dönməndə Rusiya türklərinin, o cümlədən azəri türklərinin dilini təbqiqat obyektinə

1 Yenə orada, s.296
2 Yenə orada, s.297
3 Yenə orada, s.297
4 Yenə orada, s.298
5 Yenə orada, s.298

Azərbaycan Respublikası Medianın İnkisafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur